

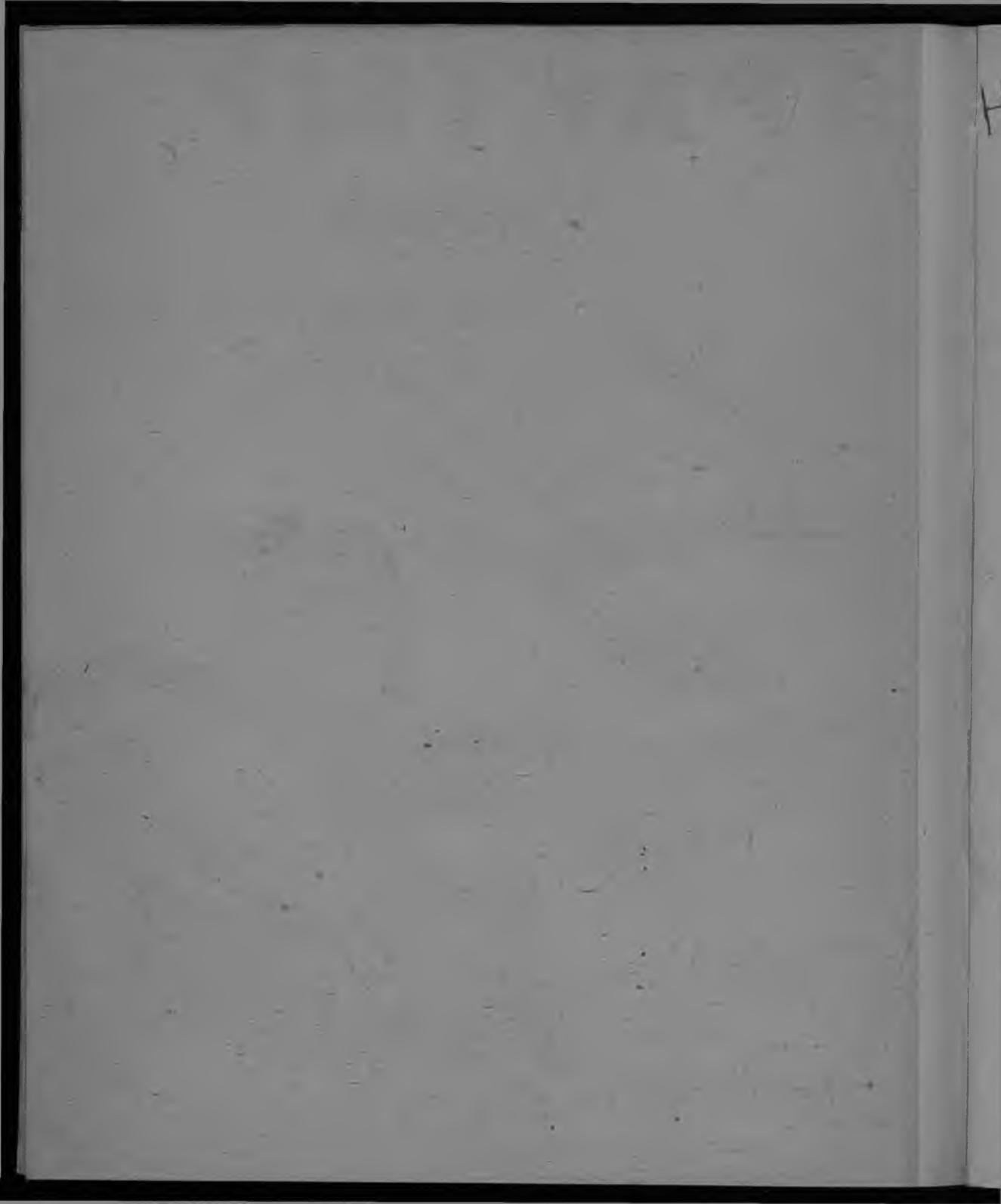
ТРАКТЫР КЫЦЭ БІШТБІМЫ ылэш

И. РЭЙН

МОЛОДОЙ ГВАРДЬИ
МОСКВА 1933

86
—
401

~~Н 2270~~
Мар. Г.
Н 3-398

И. Рэйн

ТРАКТЫР КЫЦЭ ҮІШТЫМЫ ҮЛЭШ

Г.П.Б. в Лнгрд
ц. 1933 г.
Лк № 261

Ичв. № 1761

ОГИЗ
Молодой гвардьи 1933
Москва

ПЫШКЫДЫ МЫЛАНДЫ МЫЧ КЫЦЭ ТРАКТЫР КЭÄ?

Арава вýлныш ти во-
чык пўвлажы трактырлан
малан кэлбйтvara? Тэнэ
рохыш кэлгын пырыш арава
кышыл вýлэн малан вин-
тыйлэн шýндымы ылыт?—
Трактырлан нырмыч кэä-
шыжы палашаш. Паштэкшүг
плугым, ширэм, ўдым ма-
шинам, кылтэ пидбýн миши
трэдмý машинам аль ком-
байным шывшаш палаша-
шыжы ти пўвлё кэлбйт. Ком-
байн—цилä иккэнэшты биш-
кэок трэдши, шиши машиня
ылэш.

Выжгата лым мыч йэ-
чыйдон кэн анчы доко, чур-
так только, пандыдэок!
Нэлб! Ичэт цуц-цуц кэä.
Шальланэт эчэ—, мýнны-

мёт шагалтай”—манын тэнэт кэчалт шýнцэш. Тынам воксэок
аپтýргэт: вэрэтши гýцат эчэ тэрвэнэн ат-кэрт лиэш сай?

Тылёт кашар мычашан, арава вуйан йэчий пандым кок кидэшэт
кычыктэн пумыкэм,—пáшээт совсэм вэсй лиэш: анцыкыла рис-
ньян кок пандэтыйм лымыш чымалтыктэн шýндэн шýкётэрэн
кэн колтэт, иктыйм агыл, кок бишкэ востолэтыйм шальланэт
шагалтэн шывштэн эчэ кэт.

Малан трактыр арава күшйил
выйлан ти пүвлә винтейлэн шын-
дымы ылыт, ындэ пälб?

Нырышты трактыр кыцэ пä-
шäm биштä, анчал.

Пүвлäжбим рокыш мүдэн шындä
пандыдон шыкäлтäрэн колтымэд-
лäök трактырат, рокым чымалта-
рэн, паштэкши комбайным пи-
жыктэн тärвänэн кëä. Ти пүвлä-
жбим пыжэн näлмбik, ма лиш вара?
Трактырын силажы ак ситеш лиеш,
арававлäштät ик вäryшток шалгэн
сärnäsh тýngälbít, йаклэштйт вэлэ
лиеш, буксуйя маныт. Кыртныи
корны рэльсбй йаклака годым, ва-
гонвлäшкбй шуки нэлбцым оптэн
шындымы гынь түүжгынам паро-
воз арававлäät вärgyц тärvän-
дэок тэнэ сärnäsh тýngälbít.

Паштэкши нымат кылдэн шындымдэок, трактырым вэлэ вэс
вäryш корныдон нянгэаш знамы ак-кэлэп: корны вэлэ пыдырга,
трактыран ак-палшэп. Тынäm ти пүвлä вýлан йаклака кы-

шылбим чиктэн шынды,— картынбшты
анчыктымы,— дä автомобильбштышыл
шинä дон корны мыч кыдал, только рэ-
зиновый шинäдон агыл, вурсы шинä
дон.

Трактыр аравашты пүвлä улы гынь,

**ТИДЫМ АРАВАН ТРАКТЫР
МАНЫТ**

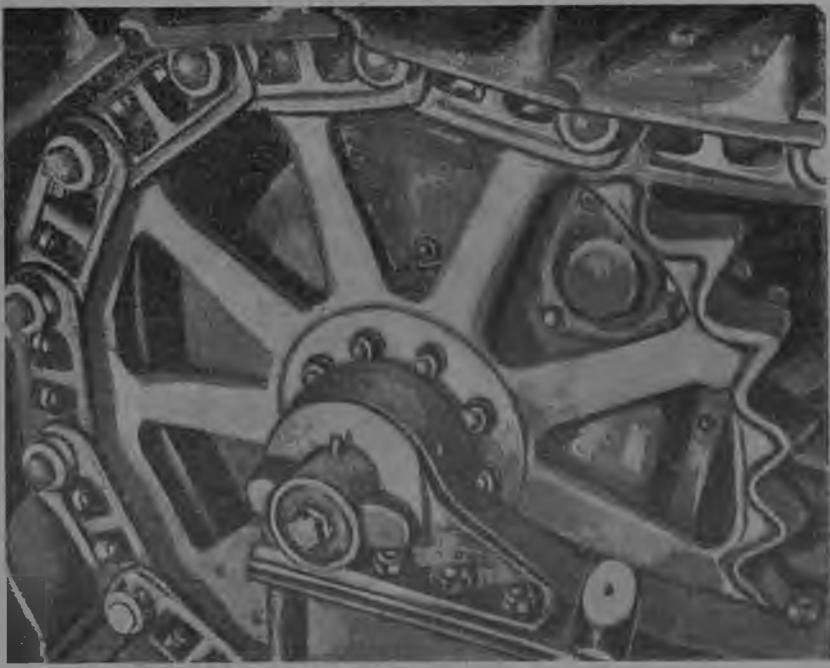
КУКРИКААН ТӨРСБİR ВÄР МЫЧ КЫЦЭ ТРАКТЫР КАШТЭШ

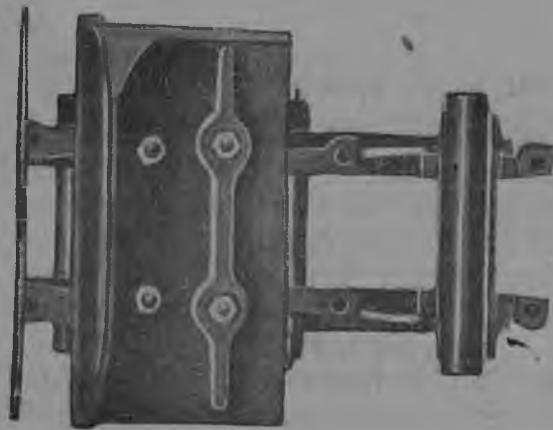
Лүдйин, кок-йала шагалшы имньюлә, трактырэт анцыл вуйжим лүктэн шындэн, мыктэшкүйжы — рульэвойжы (трактыр виктэрыйшы) лавшэмжбым ак шывшэдь; ак-лүд: трактырын анцыл вуйжы валэн шомым дä пользэн шайылан киэн кодмыжым ладнанок выча.

Ти тырактыр араван трактыр гыц мажы дон айырла?

Араван трактырын-пүвләжы улы, тидбынёт улы, только араван трактырын пүвләштү вэс статьян пижыйтыймый ылыт. Сэк тыйнжок тэвэ ма: араван трактырын пүвләштү арава күшйл вылән пижыйтыймый ылыт, тидбын — вурсы льэмтä — гусэньицэш, пижыйтыймый ылыт. Пушаңгы бүлбүштэшвләштү, кавшта бүлбүштэшшүштү молы бүлбүштэш шукшым ужынат? Ты шукшым рушла гусэньица маныт. Ти льэмтäйт гусэньицэй манмы пышышки миä? Пушаңгы бүлбүштэш мыч каштши гусэньицэйлэ (шукшла) чучэш? Ныр мыч, тэхэнь, гусэньичный льэмтäэн трактыр кэмийм анчалмыкэт, малан гусэньичный манын лйимтэнйт, вара бишкэок цаклэт. Гусэньицэйн кэпший йэжйинвлэш пайылалтмылаок, трактырын гусэньицэйжёт пасна кольмы статьянвлэш айырла, — картьинйштү ти кольмы статьянвлэ кайыт — тиштү шайышташыжат нымат укэ: кольмы постол сага вальик манмы улы; ти вальик маным шывшылалмык паштэкшүй кольмы статьянжат шыпшылтэш. Ти вальикшүй кү шывшэш?

Ти трактырын шайыл араважым анчал йажоракын: проста арава агыл вэт: ужат пүвлэштү махань силан, пингйыдывлай?

Тэвэти арава сэрнэш түнгэлмийк пингйыды пүвлэштү лопатка постолэтейн, вальик манмывлэштүм чиктэн — чиктэн сарташ түнгэлэйт ик пү — ик вальик; вэс пү — вэс вальик, таки тэнэ гусэньицэт күшйилвэлц арава мыч, ўлбайц рок мыч кыргыжаш түнгэлэш: рокым чы-малтэн шыйндэ, таки трактыргэ тэрвэнэн кээ.

ГУСЭНЬИЦЫМ КЫЦЭ ЧИКТАТ?

Тэхэнь гусэньицэн трактыржы малан кэлэш?

Тиштэжжий тэвэ цаклаш кэлэш. Ну, шайалан, тэлйм кэлгүй лыман шыргыш кэмэт шон колтэн маншаш, мижгэм йала кэт, йалэт вала вэлэ: вургымла йалэтйм лыктылдалат — шалахайэтшүй валэн кэä. Токэт мыйнгэш сэрнэллэт йэчйим, пандым нэл: йэлаэт воксэок вэсй! Йалэт ак — валы, кэашэт күштылгы. Магишэн тидбү тэнэллэ? Нэлдэцэт вашталты, эчэ йэчбү нэлдэц привайлт шынзүй, кэаш күштылгы! Кого, күжү, кымда йэчбүм нэлмийкэт, эчэ пушэ лымэт ак-валты лиэш. Тыннын йэчэтлээж, гусэньичный льэмтэйт лым мыч вольсан, күштылгын трактырым шывшын кэä. Лым мыч вот гусэньичный трактырэйт колтат. Тэлйм ныр

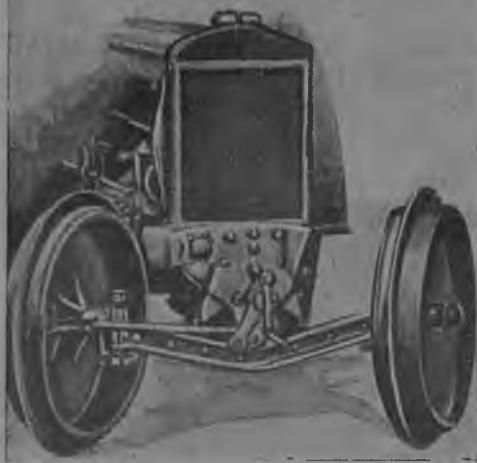
выйлны трактырлан ньима пашаат укэ. Зато тэлбим шыргы пашашты трактырлан кого паша улы. Шыргышты, корныдэок, аль пуалтэммычат гусенъичный трактыр ровотайа. Эчэ ошма мыч кэаш кэлэш гынь, тэнам махань трактырым колтымла вара? Знамы, гусенъичныйм. Тольки гусенъицйжим трактыр арава вык йажон чиктэш кэлэш, ато ляктэн вазын, йылэ портьаллат кэрдэш. Трактыр арава выйлны гусенъици икйжак — иквэц лывшалташ тынг'алмык йажо ма? Знамы, тиды нымаланат ак-яры. Анцыл дон шайыл аравам икйжак икти ло гыцбыншты айырыш пружиным йылэрэк кычы дэя когоракынок колты, ти пружин анцыл дон шайыл арава лом когоэмдя, гусенъицэт шывшылт шынзэш.

Вэлосипэдийн цэпымёт тэнгэок чиктэт. Араван трактыр кэн аккэрт вэришты, пашам ак-сынгы гынь, пырэн шынзэш молы гынь тэнам — гусенъичный трактыр палшэн пуа.

ГУСЕНЪИЧНЫЙ ТРАКТЫР · ПАЛШЭН ПУА.

ТРАКТЫРЫМ КЫЦЭ ВИКТАРАТ?

трактырвлам Ыштä, Чэльбинскиштыш — вайцлай имни силан нэрим лыкташ тыйгälэш.

Ныр паша годым, араваэш кыцкэн шындымык ма статьан, са пым тыйлат кидышкэт кычыктэн пушаш? Тинэр имним виктарэн шокташ нэлб лиэш. Эчэ кутлу имним кыцк н шындышшгын? Тынамжы ньимахань кучырат виктарэн ак сыйгы. Трактырым кыцэ виктарат? Кутлу имни нэр трактыр лин кэрдэш, вэт тинэр силан трактырымат виктараш кэлэш. Тэвэ ныр мыч трактыр тёр корным Ыштэн кэя, пысмэн йактэ шоэшт, сарнайлэш — мыйгэш толэш. Тэвэ анчал, трактырын анцыл арававлэшты кыцэ күштылгын сарнайл шынцйнйт. Трактыр сарнайлшеш, виктармашеш тракторист — рульэвой шуки силам пытэрэ ма? Тракторист руль сага ладнан сыйцалт, виктарым аравам (рульэвое колесо) кычэн, йыралтэ вэлэ. Аравам күштылгын, вольян вургымлаш сарнайлш,

Трактыр имни гыц маньар гэнэк силанрак? Махань трактыр. Имнигыц лу гэнэк кого силан трактырвлэ улы, коклы гэнэкат, эчэ кутлу гэнэкат имни гыц силан трактырвлэ улы. Стальинград халаштыш у трактыр Ыштыш завотна луцкы имни нэр силан трактырвлам Ыштэ, Харьковыштыш завот коклы вайц имни нэр силан

трактырат вургымлаш сәрнәлэш, шалахайыш араважым сәрәлэш. Кутлу имным виктäрä, ик нэрэн имнии виктäрýмгйцät, күштылгын виктäрä. Малан тидй тэнгэ?

Машинäн цилä пасна частьавлышты сэк кого кэрэл пäшäm машинä Ыштыжы манмы статьан Ыштымäт, эдэм машинäm виктäрä дä пыдыргымлаш гейц вэлэ анча. Автомобильштät, паровозыштат, пароходыштат, цилä вэрэ машинä ровотайым вэрйшты тэнгэлä.

Руль арававлädон пижыйтимы ылэшёт тракторист виктäрýм рульын шамакшым трактыр колыштэш. Руль дорц арававлä док кэши цилä частьавлäm рушла маныт, (Руль виктäрýмаш).

РУЛЬЭВОЙ УПРАВЛЭНЫИ

РУЛЬЭВОЙ УПРАВ- ЛЪЭНЫЙ МАНМЫШТЫ МАХАНЬ ЧАСТЬАВЛÄ ЫЛЫТ?

Тракторист виктäрим аравам, (рульэвой) сäрälэш. Рульэвой арава кыцэ вара трактырын анцыл арававлäштäм сäрälэш? Махань частьа кыдын-дон пижыктäмь, кыды чäстья кыдым кышкы видä молы, тиштä когон ту-сарэн анчал.

Тэвэ рульэвой арава манмы покшацинок ўлýкбï кужы кïр-тыныи панды — стъэржэнь манмы кэä. Ти стъэржэнь манмэт рульэвой аравашкы цаткыдын пижыктэн шйндймй. Тынгэ гйинь, аравам сäрälät — стъэржэньэтät сärnältэш. Стъэржэньйн вуйжы — чугун коропльашты. Ти коропльашты ма улы? Анчал — цилä статьан винтывлä, гайкавлä, вальик манмывлä молы улы, анцыл вэлнй какльака панды. Бïндэ руль араваэтим вургымлашкыла сäрäl анчай. Какльака пандэт кышкыла сärnäлэш? Йл вэлнйш мычашыжы дон анцыкыла сärnäлэш. Какльака (рычаг) панды кэрäl вэкылä сärnäлт кэртмйлä, чугун коропльаштыш цилä гайка, винты вальи-

квлээш икйжæk иктйштý-
дон пижýктэн шýндýмý
ылыт.

Бýндэ пакылажы совсэ-
мок проста лиэш: ти какль-
ка пандэт, рычаг манмэт
анцыкыла карангалэш гýн,
вэс стъэржэнýм шýкáл-
тäр; ти стъэржэнь манмыжы
трактыр нýмáлнок ылэш;
ти стъэржэнъят анцыкыла
карангэш. Трактыр нýмá-
лнýш тэвэ ти стъэржэнъэт
киттон лавшэм шывшылмы
статьяноч трактыр арава
дорц толши вурсы рычагэ-
тýм шывшыл шýндä; трак-
тыр арава шýдýржы колы-
шты имньилä вургымлаш
сäрнäлэш.

Рульэвой вал (кужы кыртни панды — стъэржэнь) гач, пэрэ-
дачы гач, рульэвой управльэнный рычаг (какльака рычаг) гач, рульэ-
вой тъага манмы (трактыр нýмáлнýш стъэржэнь) гач, рульэвой
рычаг гач рульэвой араваэт тэнгэ трактыр араваэтýм виктäр.

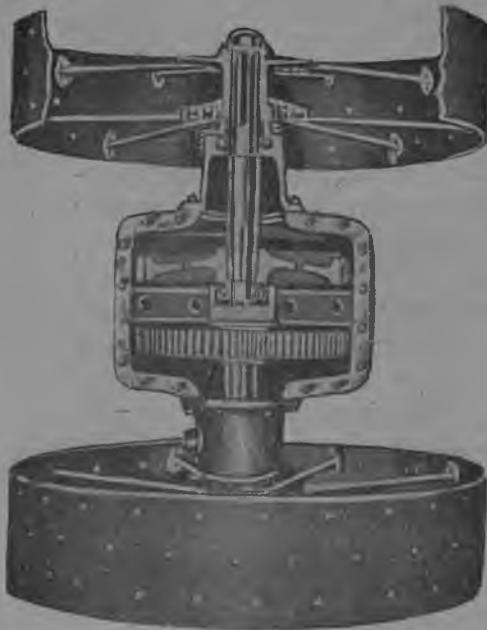
Рульэвой арава
|
Рульэвой вал.
|
Пэрэдача
|
Рульэвой управльэнный
рычаг
|
Рульэвой тъагы
|
Рульэвой рычаг
|
Арава

ТРАКТЫРЫН АРАВАВЛÄШТЫ МА ГЫЦ (КЫЦЭ) СÄРНАТ

Малын трактыр каштэш? Шайыл арававлäштү сäрнатт, каштэш. Тэвэ ти арававлäштү, только пүвлäштүм пыжэн näлйнйт.

Тумайалат кэлэсй, ти аравам кыды вэлцүн фотограф снимайэн. Кэлэсэн ат-кэрт: трактыр гыц ти аравам лыктын näлйнйт, күшүл вэлц шэстъэрньяжы каймы статьян сäрлйн. Ти араважым фотографлан малан ти статьян снимайаш кэлэш ылын вара? Тайланэт самай кэрлжбим анчыкташ: кыцэ, магишэн сäрнэмбим анчыкташ. Арававлäштүм самой шэстъэрньяэтвэт сäртä. Ти шэстъэрнäвлäm сäрлмйк, шыдйржät тэрвänä, шыдйр тэрвä-неймйк арававлäштät сäрнäлтүт. Ти шэстъэрнäвлäштүм кү сäртбышшлык вара? Тижäк йорэ эдэмбим сäртäш шагалтымла агыл вара? Агыл, машиня гынь, пускай машиняок биштйжы, эдэм виктäрбышшлык вэлэ.

Бургымла вэк анчал — тэвэ ти подставка цилä шэстъэрнäвлäгэок трактыр тэрвых пижыктэн шындбимй. Подставка вуйыштыш тэвэ ти кок кого шэстъэрньям ужат? Арава шыдйрбыштыш шэстъэрнäвлän пүлошкышты ти кок кого шэстъэрньяэтйн пүвлäштү чиктälтүт. Подставкын вэс вуйыштылажы (бургымла вэлниш) йыргэшкү арава (дьиск) улы, ти дьиск манмэтбим сäраш тыйгälät, — подставкыштыш шэстъэрнäвлäэт цилэн ик-кäнäштү сäрнäш тыйгälйт, вара ныны паштэк кого шэстъэрнäвлäштät сäрнäш тыйгälйт, ти шэстъэрнäвлä малан кэлйт? Ти шэстъэ-

рньёвлэ гыц
панаок кыцэ
гынъёт ак-ли-
вэл? Укэ, ак-
ли: махань шэ-
стьэрнъям кы-
цэ шындымы-

ла, махань шэ-
стьэрнъям кы-
дындон пижы-
ктэймэлэ молы,
тиштэй йажо-

ракын тумайалмыла. Чынъ
кыдалаш кэлэш гынь
—ик мыжырым пижыктэт;
ольэрэкын кэлэш гынь —
вэсэм; эчэ ольэрэкын гынь
— кымшым пижыктэт. Тынъын
вот кым йиш шот-
дон кыдалыштмашэт лиэш.

Сэдйсдон ти подстав-
кэтэйм цилэ шэстьэрнъя-
влажыгэок **КОРОБКА СКО-
РОСТЬЭЙ** маныт

Вот юндэ силаэт ситэ
гынь, — пожал ак-ситэ, —
коробка скоростьй манмы
тырьштыш дынским кычат
сэраш тынгэл: пытэриш
мыжыр тёрбок сэраш тынгэлэш
вара пакылажы, часовой

мэханьизмыши-
тыйшлэок, шэсть-
эрнъя гыц шэс-
тьэрнъаш, цилэ
перэдачы хэлэш
сэраштынгэлэш
кого шэстьэр-
нъёвлэ дорц ар-
ава шэстьэрнъя-
влээтэйт сэраш
тынгэлэйт, вара
арававлэштэйт сэ-
раш тынгэлэйт.

Диск — муфта сцэп.

Коробка скоростэй

Кольсный шэстэрнъя

Арава шыдым

Арававлэ

МУФТА СЦЭПЛЬЭНЬИЙА МАНЫ МАЛЫН СÄРНÄ?

räk ылмыжы малан вара кэлэш? Вал манмэтэйм йори тэнгэ йэжийнгвлэш какльартэн шындэнйт. Кок вуй гыц ти валым кычай, — только пиш иэлүү ылэш, — мыйн, покшэцэн кычэмэт, сараш түнгэлэм. Покшал чäстьшэм күшкэллээр сэрэллэшэм вэлэ, кок кätä вэлнүүш стопкавлэштэй ўлык валэн кээт. Тэнгэ паклаат: то кätä стопкавлэжий кузат, покшалвлэштэй валат, то кätäвлэштэй валат покшалнышвлэштэй кузаш түнгэлбйт. Йал йэжийнглэ шуки йэжийнг эчэ какльартэн шындэмт йэжийнгэн вал — колъэнчатый вал маныт.

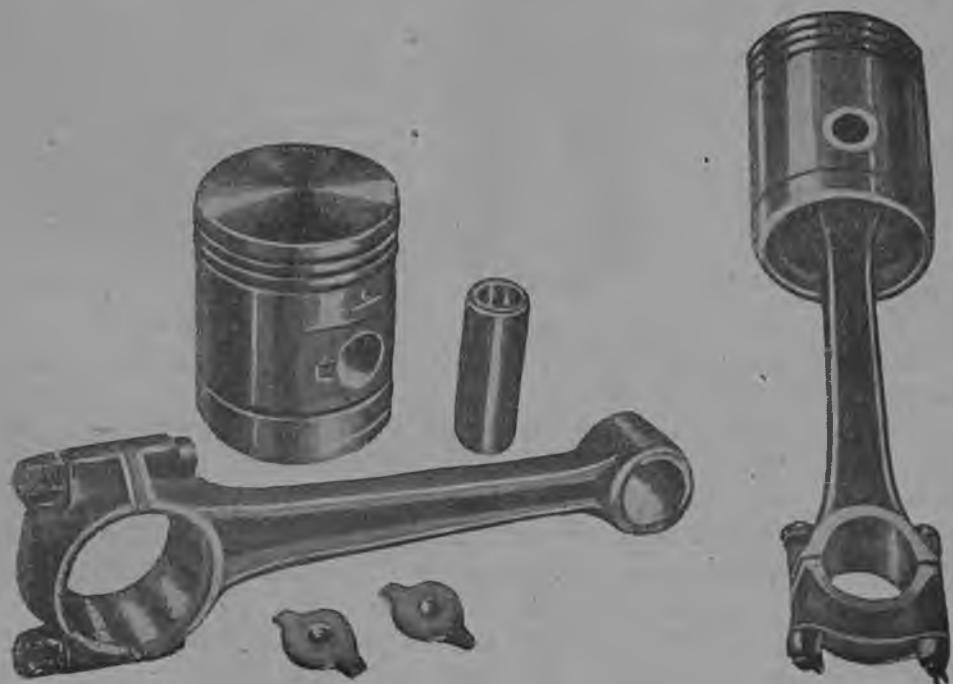
Ти чугын шайдырим, вал манмым малан тинэр йэжийнгэш какльартэн шындэнйт? Тэрвэшйжы ти вурсы пандывлам малан пижэктэн шындэнйт, пандывлэ вуйэш чугын стопкавлэштэй малан чиктэн шындэнйт? Кок стопка күшнүү, кок стопка ўлныг

ЙЭЖИЙГАН ВАЛ.

Ти валэт вурсы пандывлäm агыл, шатун манмывлäm чиктэн шындэнйт; шатун вуйэш стопкам агыл, поршень маным чиктэмы.

Шатун дон поршэнъым näлйнйт, пашкарвлäm лыктын näлйнйт, лэвашым карангдэнйт, валыш чиктэн шындэнйт, лэвашым мыйнгэшок пашкартэн пижыктэн шындэнйт, биндэ вот ровотайашат лиэш. Шатун ровотайымым тыйлат пытэрли вэлэ ужаш вэрэштэ сэй. Паровозын — кого арава доны — тэхэнь шатунэт пытэрли ольэн, вара чыннырэк, чынь, чынь мыйнгэш аньеш кашташ тыйнгэлэш; кользенчатый вал дорц майнмэн шатуннаат тэнээок вот: чынь, чынь мыйнгэш — аньеш кашташ тыйнгэлэш.

ПОРШЭНЬЯН ШАТУНВЛА.

КЫЦЭ ПОРШЭНЬВЛА РОВОТАЙАТ?

Ти кок кид мам Ыштät?

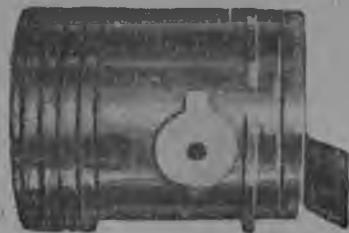
Поршэнъиш шатун йажон сынцин, укэ манынти кок кид тышлät. Тиды вэт, ўш агыл, Ышкэ шыдýрыштыжкай поршэнъ йажон сынцишшлык. Прамой Ыш сыйц молы гынь, вара? Икбýжäк-иквэк лышалташ тýнгäльй гынь? Тýнам вара худа йэла: моторыштыш цильиндр манмы мыч поршынъэт как мынгэш-анъеш кашташ тýнгäлэш цильиндр стэнъэтим лучкэ шиаш тýнгäлэш, стэ

нъаштыш лаксывлåштым тьорэн кышкä, мотор гыц шыкш лактäш тýнгäлэш, нáшä совсэм шагалэш. Нырышты, пáшä годым поршынъэт лучкаш тýнгäльй гынь? Тýнам уж трактырым шагалтымла дä чиньбымылä. Пáшä годым шалгымы-шутъа агыл: ик минутшат шэргым Ыштä. Тишты лыгэдýк, тышты лыгэдýк,— анчэт-чýдбай лактäшым погымы лиэш. Лактäш чýдбай- заводвлам чýдбай строймы лиэш, машинäвлäнä чýдбай Ыштäмь лит. Иажо ёвбай ёзажым анчымылаок, трактырымат анчы.

Малан ти кольцам тэнгэ шындэнйт? Поршынъ лаксакыш, канавкаш ик вэлжбым чиктэн снимайэн нáлйнйт? Трактырыштыжы тэнгэ агыл вэт? Тэнгэ агыл, канава лаксыш ти кольца кыцэ йажон вацмыжым анчыкташ манын тэнгэ снимайэнйт. Ти кольцажым поршэнъышкыжы кыцэ чиктят? Кок мычашыжым

изиш таралтаратти канавашкы чиктэн шындэт.
Колцавлам чиктэн шындымык,— поршень пашаш
йамдый!

Ти колцавлышты поршеньш малан чиктэн
шындымы ылыт, ышкэйт вэт палэт. Шымәвич
коштон матмыла ышкэ тэнгэтим нортэнэт вэт?
Ма дон тэнгэ майндырк вайдэтим шәвбәктэт? Кошт
пандыдон вэт, панды вуйешбайжы савыцым вайдыл
шындэт, кошт пандэт—поршыньэт плотнан каш-
тшы манын, панды вуйеш савыцым вайдылэт. Кошт
пандэт—поршеньэт вольлан кашташ түнгәләш
гыйнъ, вайдым ак-погы гыйнъ савыцэтим вэс пачаш
йажон йаштэн шындэт: савыцэтим вольлан йаштэнэттәт, шүлбаш
каштәш ылын—вайдэт постаралтэ. Тиштәкэнэт тэнгэок: цильин-
тыйрбашты поршень плотнан кашташалык; Савыц вәрәш тиштү
чугын колцавлә, савыц гыйц тәхәнъ колцавлә цаткыды ылыт,
йыләок ак түнгәләп; Йиндэ поршыньэт цильиндыйрбашты кашташ
түнгәләш ньи шүлбашым, ньи шыкшым ак-колты.

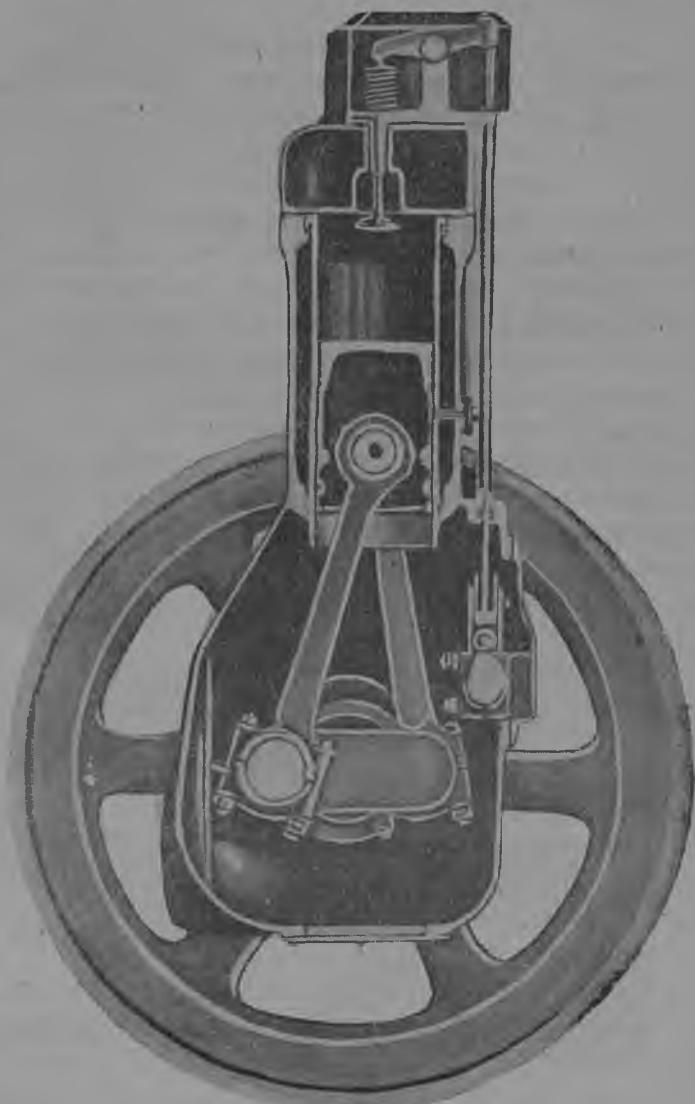

Моторышты түнäm пиш йажо
КОМПРЭССИ.

ПОРШЫНЬВЛА
МАЛАН
ЦЭРӨТТОН
РОВОТАЙАТ?

Арбузым кок-
тэш пычмайлёок,
трактырын мотор-
жымат пычкын ан-
чыктэнэйт.

Лапа... вайлнай-
шыллёок цилл юр-
гыжүй кайэш. Уж-
ат, тэвэ цильин-
дыйрышты пор-
шынь кайэш; Кыз-
ыт ўлыкы вала,
шатунэтэмт ўлы-
кылл юркя. Шат-
унжы шалахай вэл-
ны ылмыжы го-
дым ўлыкы вала,

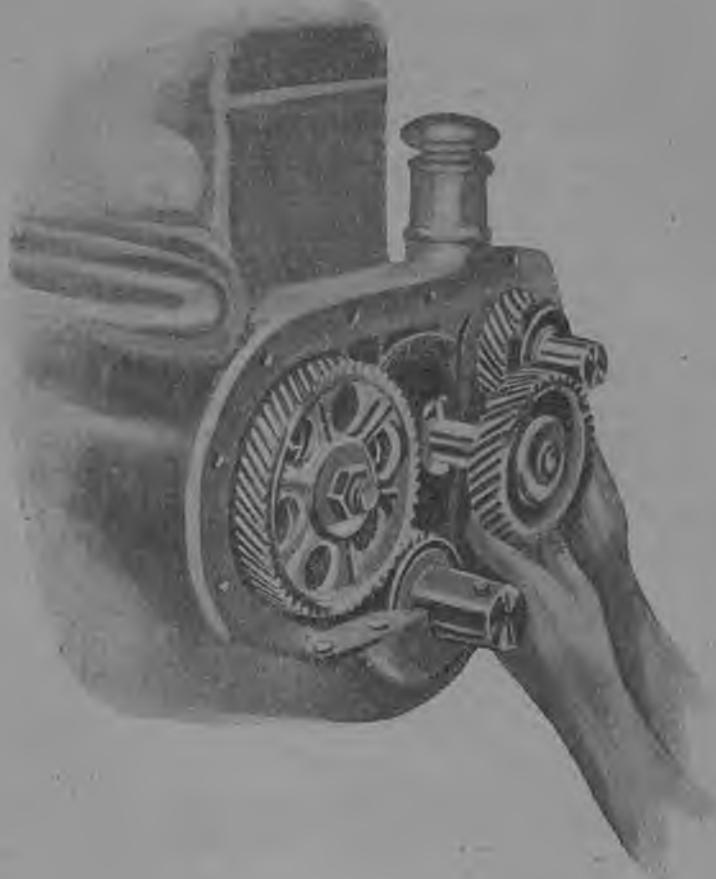

вургымлагыц кузаш тыйнгэлэш. Тыйнэм вара кузашыжы тыйнгэлэш? Поршынь күшкүлә кузаш тыйнгэлмүк. Ўл вэлц шатунжы кольэнчтый вал манмэшэт чиктэн шындымын вэт; тыйнгэ гынъ, шатун кашташ тыйнгэлмүк кольэнчтый валэтэт сэрнэш тыйнгэлэш. Картынйышты кок шатун вэлэ кайыт, прамойышты жы маньар лишашлык? Нейлбйт. Вот ти ныл шатун гэ валэтэм сэртэт: то ик мыжыр, то вэс мыжыр. Анчалдоко, поршэнь вэлнүйж тэхэнь вэйцкүйж пружин кайэш. Ти торэлкээт — клапан манмы ылэш. Клапан манмэт мам вара ыштэ? То цуц валалалэш дэ ражым пачэш, то кузэн кээ дэ ражым чүчийн шындэ. Тидыжы малан кэлэш? Цильиндриш воздух то пырыжы, то ынжий пыры, шайкши то ляжши ынжий ляж тэвэтий элам клапант вктэрэн шалга. Кү вара ти клапынжым мыйнгэш-аньэш шывшэдэн шалга? Ужат, вэлнүйж рицак мыльгэн шалга, а рицакшым кү шайкэдэлэш. Тусарэнок анчалда — ўлйын күшкүлә кужы пандыдон мышкынды постол то шайкэл шындэ, то ўлйын күшкүлә мышкындет сэрнэлт кээ, прёжинжы клапынным күш лүктэлэш. Каждый клапын нымалнок тэхэнь мышкындывлэ улы.

КУЛАЧКОВЫЙ
(МЫШКИНГАН) ВАЛ.

ТРАКТЫРЫН ШҮМЖҮ КЫШТЫ?

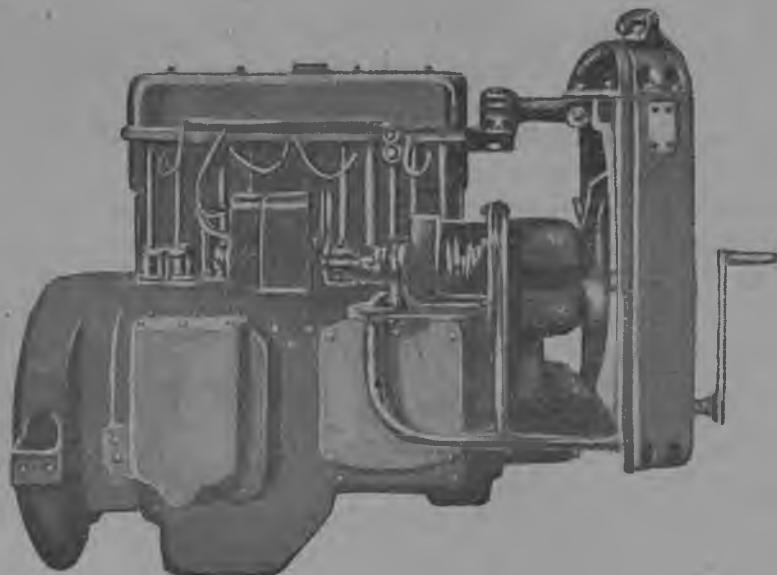

Трактырын ма-
хань частьяжым
тиштү тыйн ужат?
Тидй — моторын
частьяжү. Тракты-
рышты мотор ма-
хань пашам биш-
тә? Мотор — трак-
тырын шүмжү. Ти-
штү трактырын
цила силажы ылэш,
мотор дорд ти си-
лажы арава йактэ
кэй. Кыштакэн ко-
льянчатель вал ма-
нмэт киә? Моторы-
шты. Поршын-
владон шатунвлә-
эт кышты? Мото-
рышты. Клапан-
владон кулачко-
вой вал кышты ыл-
йт? Моторышты.
Кулачковый вал

клапанвләм управльайышашлык — тидбижим тыйн палэт, кыцә биш-
кәжү сарнә? Шалахай вэлнү кого шэстъэрньям ужат? Ти шэстъэ-
рнья сарнёимдон кулачковый валэттәт сарнә: Кольянчатель валешэт
изи шэстъэрньям шындат — кольянчатель вал сарнёш тыйнгэлэш,
тыдбигүц кулачковыйат. Мотор ладнан роватайа, цирцүклә ик

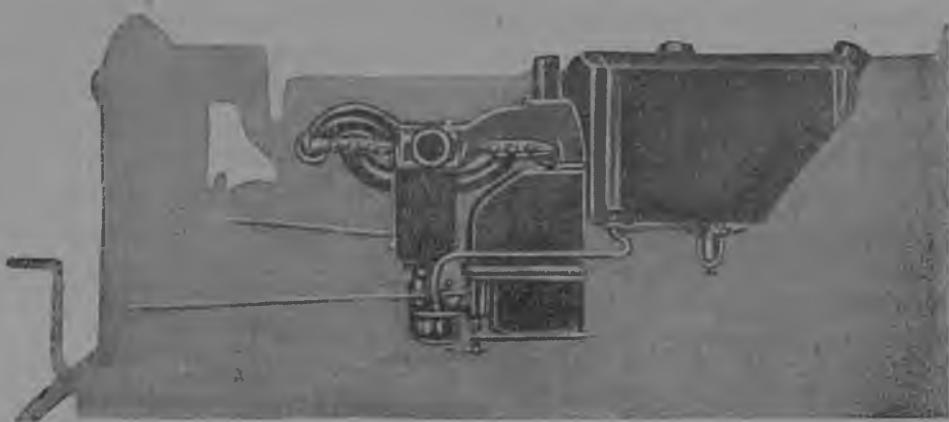
ладэш мыра,— йажон ровотайа. Иктёма моторышты портьалт, локтылалт кэш гынь? Цильиндрыйшты поршэнь икъжак-иквэк лыпшалташ тынгэлэш гынь?

Клапан тыгэнэн кэй гынь, прүжин молы пыдыргэн кэш гынь,— чыйдэй ли моторышты ма лин кэрдэш,— мыйнэш-аньэш шатун кашташ праха, кольэнчатый вал сэрнишашыжым пыраха, коробка скоростьй манмыштыш шэстэрньявлэ сэрнэш цэрнэт, арава шайдырвлэштиш шэстэрньявлэ сэрнэш пырахат, трактыр шагалэш. Лачок, мотор — трактырын йянгжы, мэханьикэт, яссы эдэм йянгийм доктыр колыштмылаок, моторым колыштэш: тожи трубкам — стъетоскоп маным нэлэшт колыштэш, мотор көргыштиш, якум колыштэш здорова дон яссыжым пэлэ.

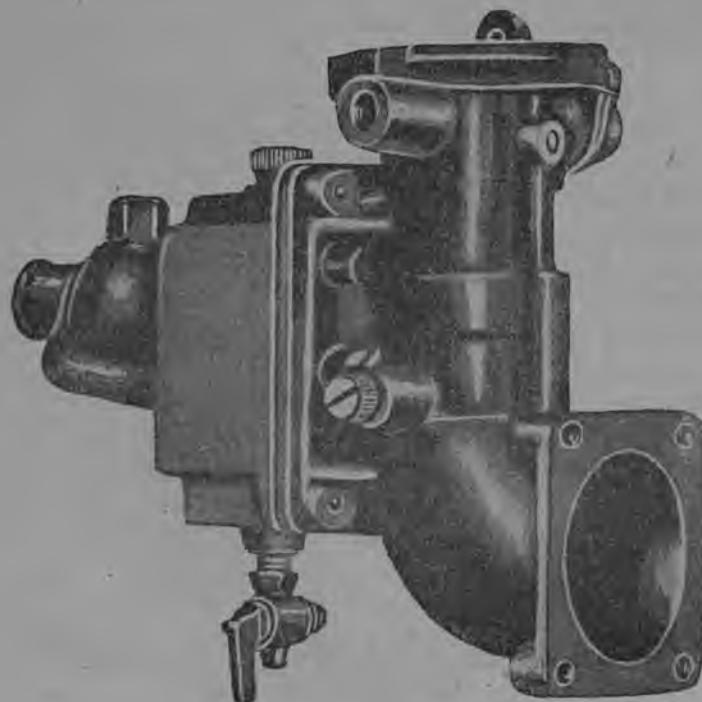
МОТОР.

КЫЦЭ МОТОРЫШ КРÄСИН ВÄРЭШТЭШ

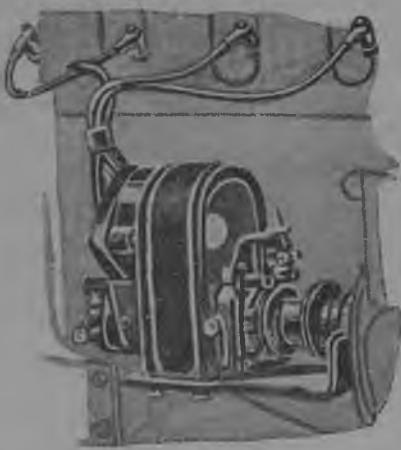

„Алай, трактырыш күрәсиним оптал пу, моторлан олтышым пулалай“ маныт гэйн, кышкы вара тыйн оптал шийндэт? Знамы, ти кого бакыш оптал шийндэт. Бакышты күрәсин улы гэйн, моторлан олтышым пумы лин: бакыштыш улы изи крантым пачатат, вргэнъёй трува мыч күрәсинэт коропльаш попаза. Красин-лан коропльашкыжы малан попазаш кэлэш? Малын төрök мото-рыш, цильindrыйш вэрэштмйлэ агыл? Тишти, коропльашты, шүлйиш пиш чайнь каштэш, лач мардэжлэок; ти чайнь каштши шүлйишэт күрәсиним ёрэштэн нälэшт иракыш шäвбиктэн мото-рыштыш цильindrыйш, поршэнь вýк күрәсин пракэтим лыпшэн пырта; клапан пачылтэш, шүлйиш йарышан күрәсин пыракэтим пыртэн колта. Шүлйиш йарэ красин йарыштон паклажы йндэ ма лиэш? Вот ма: ти йарышым чүктät, вара төрök пыдэшт — пыдэшт йылаш тайгэлэш; трактырышты альи автомобильшти мотор ровотаймы годым ньигынамат пыдэшмй йук шакта; тиды шүлйиш йарэ красин йарыш пыдэшмй йук. Тэхэнь пыдэштмй годым ма лиайлтэш? Хоть ма пыдэштмй годшилаок пиш цат лиэш. Дынамит пыдэшт кэмйк, трükшти шуки газ погынэн колта — тинэр газлан кыш пырэн кэшäш. Лäктäш вэрим

кычалэш; лякташ вэр улы гынь—йажо, укэ гынь-ти газэтвлэ цилә стэнъям тэмдät ышкыләнйштү, окньам тэмдэн лыкмәшкүштү со тэмдät. Тиштäкэнät тэнгэок. Кырäsин пижын кэн гынь, газвлээтлан ныигыш пыраш, поршэнъэтим таки тэмдät, поршэнъжы ўлыкылә валаш тыйгэлэш, шатуным шыкä, шатунэт кольэнчтый валжы коробка скоростъэйштүш шэстэрньявлам сарташ тыйгэлэш, пакылажы вара трактырын арававлэштät сарнäш тыйгэлайт. Тийнгэ гынь сэк пытариш толкачэйжок кырäsин толэш, лач прамойжок, щүлбүш йарышан крäsин пыракэш толэш. Шүлбүш йарэ кырäsин пырак йарлалтмы вэр коропльажым карбүратор маныт. Цилә ик-кэнäштү ик вэрэ бакшымат, карбүраторжымат, кырäsин йэлаш пырыши вэс частьавлэгэ рушла тэнг маныт:

СИСТЬЭМА
ПИТАНЬИА
ГОРУЧИМ
(ЙЫЛЫМАШТОН
ПУКШЫМАШ.
ВÄР)

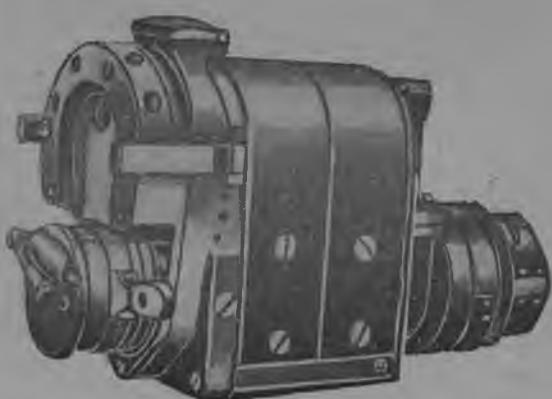

КЫЦЭ МОТОРЫШТЫ КҮРӘСИНҮМ ЧҮКТА?

Цильиндыйрүштэй күрәсин самой ти машиня гүц пижэш. Трактырын моторышты маньар цильиндр? Коктат, ныл цильиндрят лиэш. Тынгэ гүнъ маньар цильиндыйрүштэй пыдэштәлтшäлык? Знамы цилä ныл цильиндыйрүштät, толькы ик-кäнäштë агыл, мычан мычан каждый цильиндыйрүштэй пыдэштшäшлык

Малан? Сэдйиндон, ик цильиндыйрүштэй поршынъэт күшний ылэш вэсбүштэй-үлнүй; кынам кыцэ, ти минутын кольэнчатый валэт сэрнälтйн. Поршэнь цильиндир күшний ылмы годым күрәсинүм чүктäш сэк йажо. Сэнгэ, сакой цильиндыйрүштэй күрәсинүм сакой вэрэмэн чүктимйлä.

То ик цильиндыйрүштэй пыдэшт кэмйик вал сэрнäl кэä, то вэсбүштэй тэнгэ цэрот дон поршэнвлээт ровотайаш тынгälйт. Бындэ пälэт малан машиня дорц ныл кэрэм кэä? Каждый кэрэм пасна цильиндыйрүш кэä, машиня дорц пасна цильиндыйрүш токым пуа. Машиня дорц ток эä гүнъ, эльэктрически маши-

нä ылэш — дьинамомашин манмы ылэш.
Ти дьнамо-машинäжым кү ровотайыкта,
кү сärнäш тыйгälйктä? Кольэнччатый
валэт. Как кольэнччатый вал сärнäш тый-
гälэш, тöрök ти машинäн частьäвлäштä
сärнäш тыйгälйт.

Кыцэ кräсингэ чўктäлтэш? Тэвэ
кыцэ: картьинäштä анчыктымы гань тэ-
хэнь сартам нälйт, ти ўл вуйжым мото-
рын цилиндрыш винтйлэн шйндät,
күшйл вуй винтйшкýжы дьинамомаши-
нäштäш тý кэрэмётим пижýктät. Тöрök
ти сарташ ток толын пыра сарта ўл
вуйыштыш ваштырвлä лошты тыл ип
кайын колта; ти жэпйн карбўратор гýц
цильиндрыш кýрäsин пыракэт погы-
нэн шйнзэш — самй ти сэкундын тыл ип
кайын колтымыла цилä биштэн шйндымы —
ти тыл ипэт гýц кýрäsин пыра-
кэт пижýн кэä. Кýрäsин пижýн гýнь,
тыйнам поршэнъэт тärвänэн кэä, пäшäйт тыйнам кэä. **ДИЬНАМО-**
МАШИНКА магнъето манмы вот кыцэ ровотайа.

Магнэто йажон рово-
тайышашлык, сартавлä тör-
лэн шйндымы лишты —
цилä **СИСТЬЭМА ЗАЖИ-
ГАНЬИ** манмыжок йёнэн
лишашлык.

КЫЦЭ МОТОРЫМ ҮКШЫКТАТ?

Трактырым анцыл вэлц анчымэт кодым сэк пытэрлиок тэвэ мам ужат. Тиды—радиатор манмы ылэш. Тиды малан кэрэл? Мотор ровотайым годым ма лиалтэш. Соок кырэсингээ пыдэштэш. Ти пыдэштэлтмэйвлэш мотор ырэн шынцэш. Моторлан тиды пиш худа: шокшэш моторын часть-авлэшты кымдаэмийт шырыш ийлаш түнгэлэш. Шырыштэ цилэ частьавлэх икйжэх икты тэрвэшьшты тьоралтыт, цаш тыйгэнэт. Сэдйиндон, моторым хоть мада үкшыктымэйлэ. Ти радыяитырыш вайдыим оптал

шындэт, вайдэт моторыштыш цильиндрвлэдок йогэн толэш; тишти вайдэт ырэ, түнэ гэнь, моторыштыш шокшым вайкбэжэ нэлэш. Шокши вайд ўшти гэц, куштылгы? Куштылгы. Радиаторыш видыш күшйл труваш шомэшкбэжэ вайдэт күшкйлэ дэ күшкйлэ куээн миа. Радиаторышты ырэдйин-ырэдйин шуку вайцкбэж трувавлам пычвлам шындэн мимй; күшбэц ти пычвлээдым виндйилэн шындэнйт. Ти пычвлэ вуйэш күшбэц виндйивлам сравачдон винтйилмбэжэт картыиньшты кайэш. Мотор гэц шокши вайд то лэшэт ти пычвлэ мыч йогэн кээ. Ти пычвлэ шайылны, мардэж-

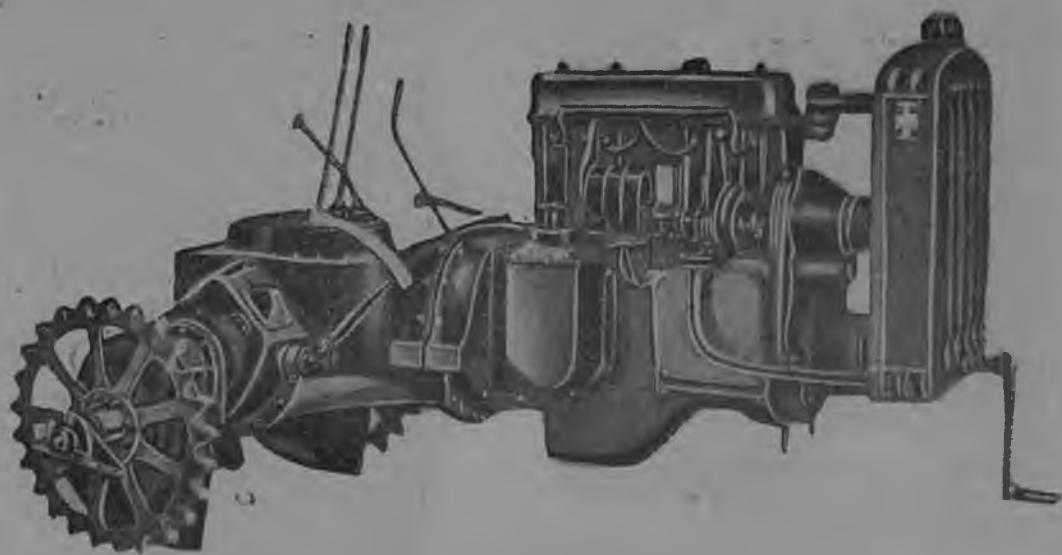
вэкиш пыльэлэй, вэнтъильятор манмы сэрнэй, пычвлэй лош мардэжим шиэш; пычвлэй мыч валыш юуж вэлцший, вийдэт ўкшэн шоэш, вара тыйштий мыйнэш моторыш

йога. Шокши лэмийм ўкшыктымэйт годым тыйн мам юштэт? Савала дон каштал нэллэйт юцкыжын цашкаш ѹоктарэт, эчэ ак ситэшайжы юфылэш тыйнгэлэйт. Тиштэт тэнэ ўкшыктымэш юштэлтэш,

СИСТЭМÁ ОХЛАЖДЬЭНЫЙ

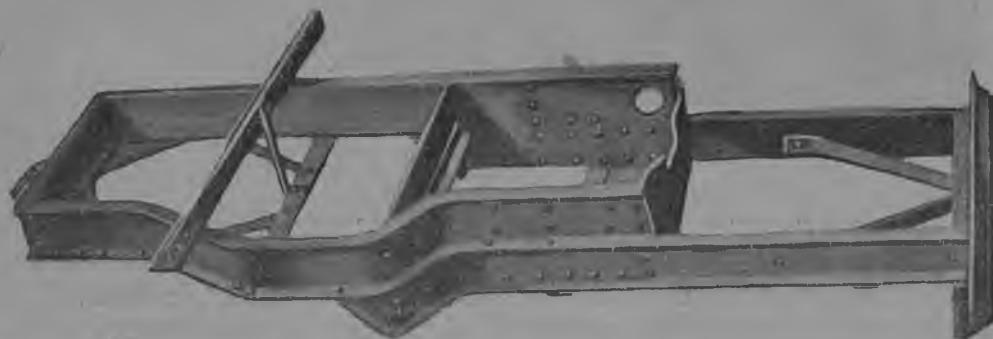
ТРАКТЫРЫН СЭК КЭРÄЛ ЧАСТЬÄВЛАШТЫ КЫЦЭ ПИЖЫКТАЛТЫ?

Трактырын рамыш шындат, гусэньици дон анцыл арававлажым чиктүй, кыдалашат лиэш. Лачокат, шайыл пүён арававлашты йämдүй, коробка скоростарь манмэт чүчүн шындымбы — аккай гыньят вэрбыштөйжок сыйнья. Пакыла ма лишашлык? Мотор — тэвэ мотор, магнэтоат вак-кайэш, анцылны радынатор. Малан трактырын рамышкы шындымылә? Трактырын цилä частьавлажы ик-вэрбышты соок сыйцышшлык ылышат, иктүй — вэсүй вэк шарлышшлык агылэп, икёжак-иктүшти дон йажон пижыкталт шыцшшлык ылышат. Трактырын рамыш пыртэн шындэтат цилä частьавлажты цаткыдын шынцийт, кышкыла шон ак — карангэп.

Үндэ бишкэок кузэн шыцт, рулым кидышкэт кычэн, виктäрү. Тэвэ ти стъэржэнвлäm — ручкаан рычагвлäm ужат: ик ручка сакой скоростным пua — скорость коропльаштыш шэстъэрнъвлäэтym, тыйгэ гынь, шыкэдблэшьш; ти ручкам анцыкыла шыкälät — ик ристон кэаш тыйгälät, бишкэ докэглä шывшилат — вэс рис тон, вэс ручкажы тормызла. Йажоракын анчалмыкэт тракторист йал дон ташкалмы пэдэль манмымат ужат. Ти пэдальжы малан кэлэш? Ти пэдэльым тэмтäl шындэтät скорость коропльаштыш шэстъэрнъвлäэт ровотайаш пырахат: мотор ровотайа, трактыр, йамыш пыртэн шагалтымы гань, вэрьштыхжок шалга; пэдальным колталтэн колтэт, скорость коропльает ровотайаш тыйгälэш трактырат тэрвэнэн кэä.

Бндэ рулым цаткыдын кычэн, мотор ровотайымым колышт дä бишкэ плугы кишäэтym виды. Трактырын цилä частьавлäшти цаткыдын

ШАССИ тэрвэн пижыктэн шындымы ылыт.

НЫР ПАША ХАДБІРВЛАМ ТРАКТЫР КЫЦЭ ШЫВШЭШ?

Трактыр ныр покшак ләктүн, шалыланжы плугым пижыктät. Ширэмäт, ўдым машинамäт, кылтэ пидши трэмдмäт, комбайннэшт пижыктäш лиэш. Ышкэ нэлбىцшым шывшашшэш шуку силä йамдымыжы вэлэ ыжайл. Ышкеймжейм шывщэдйлмäшшэш трактыр тинэр силамок ак йамды ылгэцы шукурак плугыввлäm, ширэвлäm шывшии кэртнэжы ылнэжы, паша ашындаралт ыштälтнэжы ыллы.

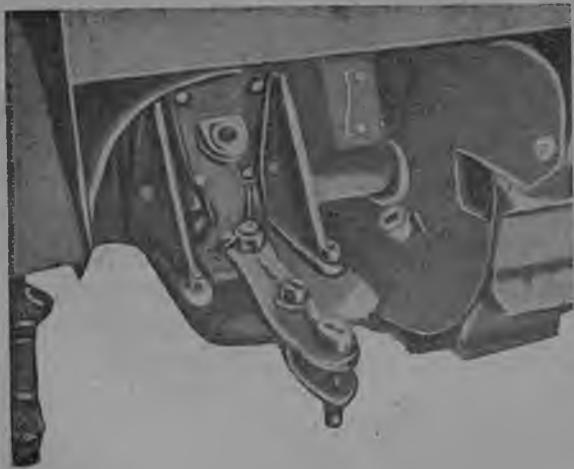
Сола хозяйстваштыш паша хадбірвлäm трактыр шайылан кыцэ кылдат,vara? Тидылән йори ыштым — кылдым какльака пүгү улы. Ужат, картьинбашты кок статьян кок дуга кайэш? Ик-

тыйжы колцаан, тыйнбийн хэдйрштэй кагак улы гүйн, ти пүгүй йажо лиэш; Кагакэтэйм ти колцааш ыдырал. Кольцажы күшкүрэй лүктэлэш лиэш. Плугы тэрвийштэй кагак молы укэ гүйн? Тыйнам вэс кылдым пүгүйм нэлдэй, тэвэ тэхэньйм, пашкаран-болтым. Пашкарым лыктын нэлдэй, плугы тэрмийштэйш колцам чиктэн шындэй, пашкарым мийнгэшок чиктэй, кыдалашат лиэш.

Вургымлашкырак пижыктэнэт гүйн, пашкарэтэйм вургымла ыражвлэш валталалаш лиэш. Шалахайшишкирак гүйн — шалахай вэкүрэй карандаш лиэш. Ныр паша хэдйрэйм пижыктэн шындэй, кыдал нырыш ровотайаш.

Шукурак хэдйрэйм кылдэн шындбийнэт гүйнбай? Шукуракы-мат кэрдэй. Кагакыш торэш пандым пижыктэн шындэй, торэш

пандэш рэдйидон — ик-таманьар ширэм, ёдым машиням пижыктэн шындбай. Воттидэй

КЫЛДЫМÄШ
ПРИЦЭПКА

КЫЦЭ ТРАКТЫРЫМ ХОДЫШ КОЛТЫМЫЛА?

Ровоташ кэмй анцыц пытёрли моторым колтымыла. Тэвэ тракторист ручкам кычэн, кызыйт тэвэ күшкылă сэрэл колта, моторэт ровотайаш тынгэлэш. Малын? Ти ручка кольэнчатый валым сэрэлэшт, тэнгэлэн гынь, кулачковый валат сэрнэлтэш, клапанэт пачылты, цильиндрыш кырасин прак пырэн кэн, кырасинэт пижын пыдэшт кэн, поршынъ шыкэлт кэн, тыйдын паштэкши кольэнчатый вал бишкэок сэрнэш тынгэлэн моторым тэвэ кыцэ колтат **ПУСКОВОЙ РУКОЙАТКА ДОН.**

Редактор В. Пекунькина Техред. М. Лойтерштейн. Уп. Главл. № Б-26704. Заказ № 1444 Тираж 2000 экз.

Акшы 65 коп.
Цена 65 коп.

H Map.
3-398

И. РЕИН
КАК УСТРОЕН ТРАКТОР

На горно-марийском языке

Перевод Цветновой

МОЛОДАЯ ГВАРДИЯ (национальный центр)
Москва, центр, Новая площадь, 6/8.

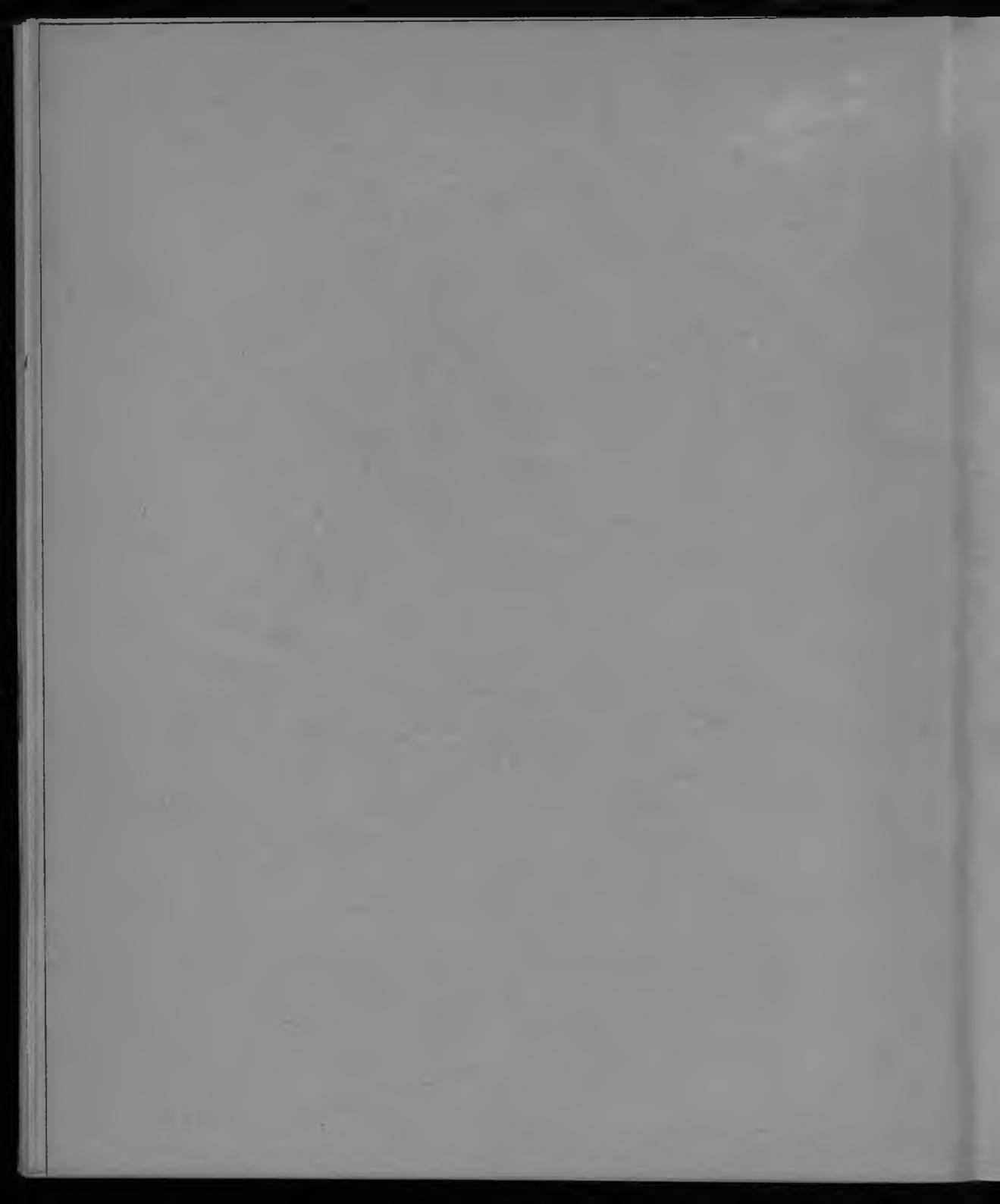
СКЛАД ИЗДАНИЯ:

магазины и отделения Книгообъединения ОГИЗа
и Коопкниги.

Любую книгу на национальных языках высыпает
наложенным платежем (без задатка) Дом Интернаци-
ональной книги: Москва, ул. Горького 51.

0.
98

Map.

3-398